

BAZI ULUSLAR NEDEN BAŞARIZ OLUR?

Prof. Dr. K. Daron ACEMOĞLU*

MIT öğretim üyesi

*Uluslararası sayılı bilim insanları arasında yer alan ve ekonomi disiplini çerçevesinde politik-ekonomi, büyüme, kalkınma, gelir ile ücret dengesi konularında yaptığı çalışmalarla dünya çapında yeni kuramları oluşturan ve tartıştıran Prof. Dr. Kr. Daron Acemoğlu, akademik çalışmaları ve uluslararası alanda Türkiye'nin tanınırlığına yaptığı katkı ve çalışmalarını nedeniyle bu yıl dokuzuncusu düzenlenen Kadir Has Ödülleri'nden 'Üstün Başarı Ödülü'ne layık görüldü.

Bugün dünya üzerinde gelir dağılımındaki inanılmaz farkın sebebi nedir? Modern çağda etrafımızda gördüğümüz zenginlik farklılıkları 1776'da Adam Smith'e modern ekonomi disiplininin başlangıcı olan *The Wealth of Nations*'ı (Ulusların Zenginliği) yazdıran farklılık düzeyinden çok ötede. O dönem en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki farklar dört-beş kat iken şimdi 40 katın üzerinde. Peki o zaman neden bazı uluslar varıllık ve yoksulluk, sağlık ve hastalık, gıda ve kıtlık açısından diğer ülkelerden farklı?

Bu konuda pek çok teori var. Eğer popüler medyaya ve hatta *Science* ve *Nature* gibi saygın bilimsel dergilere bakarsanız farklılıkları coğrafi etkenler üzerinden açıklamaya çalışan makalelere rastlarsınız muhtemelen. İklim, toprak kalitesi, hastalık ve çevre zenginliğin belirleyici unsurları olarak öne sürülür. Ama, kanıtlara baktığımızda bu coğrafi faktörlerin pek de önemli olmadığını görürsünüz. Mesela, bugün çok zengin olan bazı ülkeler bir zamanlar aynı toprak kalitesine sahip ülkelerden daha yoksuldu.

Daha da popüler olan bir başka açıklama ise kültürel faktörlerin önemidir. Örneğin, (Weber'in belirttiği gibi) Katolikler ve Protestanlar ya da Hıristiyanlar ve Müslümanlar ya da Yahudiler arasındaki, ekonomik farklılıklara yol açan fark. Bazıları Asyalı veya Asyalı olmayan değerlere, ya da Afrikalıların çalışmaya yaklaşımlarına odaklanır. Kültürel faktörlerin önemi Kuzey Amerika'yla Latin Amerika'nın İberyalı kültürleri arasındaki farklar için de gözde bir açıklamadır.

Akademisyenler ve gazeteciler arasında popüler olan bir başka mefhum da önemli olanın "aydınlanmış önderlik" olduğudur, yani liderlerin ya da danışmanlarının zenginliğin temelinde ne olduğunu iyi özümsemiş olmaları gerektiği. Bu yaklaşımın, en iyi mikro ve makro ekonomi politikalarını geliştirmek için uğraşan ve ulusun nihai başarısında büyük rolü olduğu düşünülen ekonomistlere

biraz sıcak gelmesi şaşırtıcı değil.

Ne var ki, bütün bunların da açıklayıcılık kapasitesi hayli kısıtlıdır. Sadece 40 yıl kadar önce birçok bilim insanı Konfüçyus'un felsefesinin insanları işlerini ertelemeye teşvik ettiğini düşünürken bugün aynı kültürel özelliklerin Çin'in büyümesi ardında yatan faktör olduğu savunuluyor. Ve, ulusların yoksulluğunu körükleyen ekonomik politikalar artarken yakın zamanda anlaşılacak ki bu politikalar yanlışlıkla değil, bir tasarımın sonucunda uygulandı. Yoksulluğun nedenleri için baktığımız yer liderlerin cahilliği olmamalı. Bu onların teşvikiyle gerçekleşiyor.

Kurumlar: Kapsayıcı kurumlara karşılık dışlayıcı kurumlar

Teorimiz kurumların doğasına dayanıyor, ekonomik ve siyasi hayatımızı yöneten resmi ve gayri resmi kurallar. Yatırım ve yenilikleri teşvik eden ve mülkiyet hakları, sözleşmelerin uygulanması gibi yaptırımları olan ekonomik kurumlar bütününe var olması şaşırtıcı değildir. Bir ulusun kendi olanaklarını harekete geçirebildiği düz oyun sahası yaratan bu tür kurumlara kapsayıcı ekonomik kurumlar denir. Ama, kapsayıcı ekonomik kurumlar kuraldan çok istisnadır. Bu gerek tarih içinde, gerekse de günümüzde böyle olmuştur. Bugün ve geçmişteki birçok ulus mülkiyet hakları yaratmayan, hukuk ve düzen oluşturmayan, güvenli sözleşme ortamları yaratmayan ve yeniliğe açık olmayan dışlayıcı kurumlar altında faaliyet göstermiştir. Kesinlikle düz oyun sahası yaratmazlar, bu nedenle de sürekli ekonomik büyümeyi teşvik etmezler.

Ne var ki, bu dışlayıcı kurumlar ortaya yanlışlıkla çıkmaz. Politik anlamda güçlü olanlar tarafından kaynakların çoğunluğun değil azınlığın çıkarı için aktarılmasına yönelik olarak tasarlanmışlardır. Bu kurumlar güç ve fırsatı elit kesimin ellerine sunan dışlayıcı siyasi kurumlar tarafından sürdürülür. Bu elit, temel olarak, bu dışlayıcı kurumları tasarlar, yönetir ve onlardan faydalanır.

Peki bu kurumlar neden ortaya çıkıyor ve varlığını nasıl sürdürüyor? İşte bu noktada denkleme, politika dahil olur. Dışlayıcı politik kurumlar gücü azınlığın ellerine teslim ettiğinde; politik gücü elinde tutan gruplar, ekonomik büyüme için teşvik yaratmamalarına rağmen bu kurumları ayakta tutar.

VAKA İNCELEMESİ: GÜNEY AMERİKA

Dışlayıcı kurumların nasıl oluştuğunu ve varlığını sürdürdüğünü göstermek açısından Yeni Dünya'dan daha iyi bir laboratuvar olamaz. Amerika ülkeleri; farklı kurumların nasıl oluştuklarına, farklı politik çerçevelerce nasıl desteklendiklerine ve bunun da nasıl olağanüstü boyutlarda ekonomik farklılıklara neden olduğuna ilişkin mükemmel bir örnek teşkil ederler.

Yeni Dünya'daki ekonomik ve siyasi kurumlar büyük ölçüde 16. yüzyıl başından itibaren gerçekleşmiş olan kolonileştirme deneyimiyle şekillenmişlerdir. Francisco Pizarro ve Hernán Cortés'in hikayeleri çok tanındık olsa da; 1516'da, bugün Arjantin ve Uruguay'ın yer aldığı Güney Amerika'nın güney konisini kolonileştirmiş İspanyol istilacı Juan Díaz de Solís'le başlamak istiyorum ben. Solís'in öncülüğünde üç gemi ve 70 adamlık bir mürettebat, ismi "iyi havalar" anlamına gelen Buenos Aires şehrini kurdular. Arjantin ve Uruguay'ın toprakları çok bereketliydi, yaklaşık bir yüzyıl boyunca burada sürmüş olan yüksek kişi başı gelirin temelinde bu bölgelerin üretkenliğini sağlayan iklim vardı.

Ama bu bölgelerin kolonileştirilmesi tam bir başarısızlık oldu - bunun nedeni İspanyolların verili bir kolonileştirme modeliyle gelmiş olmalarıydı. Bu model, altınla gümüş bulmak ve muhtemelen en önemlisi de yerli halkı yakalayıp köleleştirerek kendileri için çalıştırmaktı.

Kolonileştiriciler için ne yazık ki, adanın Charrúas ve Querandí isimindeki yerli halkları küçük hareketli avcı toplayıcılardan oluşmaktaydı. Seyrek nüfus yoğunluğu İspanyollar'ın onları yakalamasını güçleştiriyordu. Ayrıca kurulu bir hiyerarşileri de yoktu, bu da onların çalışmaya zorlanmasını güçleştiriyordu. Yerli halk savaşarak karşılık verdi, döverek öldürdükleri Solís de tarih kitaplarına ünlü bir istilacı olarak geçmeyi başaramadı. Diğer istilacılara gelince, iş atı olarak kullanabilecekleri yeterli sayıda yerli bulamadılar ve eksik beslenmeden ötürü teker teker öldüler.

Mürettebatın geri kalanı bugün Asunción, Paraguay olarak bilinen çepere ilerledi. İstilacılar burada, dışarıdan Charrúas ve Querandí'ye benzer görünen başka bir yerli grubuyla karşılaştılar. Ama

Guaraniler isimindeki bu yerliler biraz farklıydı. Nüfus yoğunlukları daha fazlaydı ve yerleşiktiler. Hiyerarşik bir toplum yapısına sahiptiler ve prensle prenseslerin bulunduğu elit bir sınıfa sahiptiler; toplumun geri kalan kısmı bu elit sınıf için çalışıyordu.

İstilacılar bu hiyerarşiyi hızla ele geçirerek elit sınıfın yerine geçtiler. Bazıları prenseslerle evlendi. Guaranileri yiyecek üretimiyle görevlendirdiler ve sonuçta Solís'in orijinal mürettebatından geriye kalanlar kolonileştirme faaliyetini yüzyıllarca sürecek biçimde başardılar.

Guaraniler arasında kurulan kurumlar Latin Amerika'nın diğer kısımlarında kurulanlarla aynı türdeydi: zorla çalıştırma kampları ve elit İspanyollar'a toprakların hibe edilmesi. Yerliler, elitlerin onlara ödedikleri ücret ne olursa olsun çalışmak zorundaydılar. Bu ekonomik kurumların büyümeyi teşvik etmemesi şaşırtıcı değil. Ama, Latin Amerika'da ekonomik gelişmeyi desteklemeyen elit bir yönetici sınıf kurup bunu kesintisiz olarak yeniden üreterek bu sistemi destekleyen politik kurumların sürmesi de şaşırtıcı değil.

Bununla beraber şu soru yanıtını beklemektedir: İki kaşif grubunun birbirinden tamamıyla farklı kaderlerinde hayati önem taşıyan öge, kurumsal faktörler değil de coğrafya, kültür ya da aydınlanmış liderlik miydi?

VAKA ANALİZİ: KUZAY AMERİKA

17. yüzyılın başında, aşağı yukarı 1600 kilometre kuzeyde, Kuzey Amerika'ya yollanan elit kaptanlar ve aristokratlardan oluşan Virginia Company modeli istilacıların modeline çok benziyordu. Virginia Company de altın istiyordu. Onlar da yerlileri yakalayıp çalıştırabileceklerini düşünüyordu. Ama şansları yaver gitmedi ve Arjantin ve Uruguay'daki istilacıların deneyimlediklerine benzer bir durumla karşılaştılar.

Virginia Company'ye bağlı şirketler seyrek nüfuslu, çok hareketli bir yerli grubuyla karşılaştılar ve bu yerliler de yerleşimcileri doyurmak için çalışmak istemiyorlardı. Yerleşimciler bu nedenle bir süre yiyecek bulamadılar. Ama, İspanyol istilacıların kuzeye ilerlemek gibi bir seçenekleri varken Virginia Company'nin

kaptanlarının böyle bir fırsatı yoktu. Daha kuzeyde herhangi bir medeniyet bulunmuyordu.

Onlar da, bu nedenle ikinci bir stratejiye başvurdular: Yerlileri köleleştirerek çalıştırmak olanakları olmadığından, sözleşmeli iş mahkumiyeti sistemi kullanarak kendi toplumlarındaki alt katmanı buldukları yere getirmeye karar verdiler. Bu sistem hakkında bilgi sağlama amacıyla Jamestown kolonisinden Vali Sir Thomas Gates ve yardımcısı Sir Thomas Dale tarafından uygulamaya konmuş olan kanundan bir alıntı yapmama izin verin:

“Koloniden kaçmanın cezası idamdır. Kamusal ya da özel bir bahçeyi ya da üzüm bağı soymanın, mısır başağı çalmanın cezası ölümdür. Koloninin hiçbir üyesi bu ülkeye ait bir malı koloni dışına taşıtamaz ya da kendi özel kullanımı için bir kaptana, tayfaya, ya da gemiciye veremez ve satamaz, aksini yapan idamla cezalandırılır.”

Bu kanunlarda iki nokta öne çıkar. Birincisi, İngiliz kolonilerine ilişkin zaman zaman ortaya çıkan imajın aksine Virginia Company tarafından kurulmakta olan Jamestown kolonisi mutlu, uyumlu bir yer değildi. Neredeyse yerleşimcilerin yaptıkları her şey ölüm cezasına neden olabiliyordu. İkincisi, şirket endişe yaratan ciddi sorunlarla karşılaştı. Şöyle ki, toplumun alt katmanından getirilen yerleşimcilerin kaçmalarına ya da ticaretle uğraşmalarına engel olmak aşırı derecede zordu. Bu nedenle Virginia Company bu sistemi zorlamak için birkaç yıl daha çabaladı, ama sonunda bu alt katmanı kendi toplumlarına enjekte etmenin uygulanabilir bir yolu olmadığına karar verdiler.

Sonuç olarak üçüncü bir strateji uyguladılar, bu son derece radikal strateji dahilinde yerleşimcilere ekonomik teşvikler sağlanacaktı. Bu, 1618’de Jamestown’da uygulamaya konan sistemi getirdi. Özü itibarıyla bu sistemde, her yerleşimciye yasal olarak toprak hibe edilecek ve onlar da bunun karşılığında mülkiyet haklarını güvenceye almak için çalışmakla yükümlü olacaktı. Ama hala bir problem vardı. Yerleşimciler, bu mülkiyet hakkını nasıl sağlama alacaktı, özellikle de bir mısır başağı çalmanın bile ölümle cezalandırıldığı bir ortamda?

Tam bir yıl sonra, bu ekonomik teşvikleri güvenilir kılmak için Genel Kurul yerleşimcilere politik haklar da sundu. Bu da onların toplumun alt katmanından yukarıya, daha kapsayıcı politik kurumlar aracılığıyla kendi kararlarını alabilecekleri bir konuma çıkmalarına olanak sağladı.

SONUÇ

Bu yazıda sunduğumuz çerçeveden çıkan temel ders politikanın önemidir. Elbette ki, ekonomik teşvikleri ve bunun sonucunda kaynakların, yatırımların ve yeniliklerin dağıtımını ekonomik kurumlar belirler. Ama ekonomik kurumların işleyiş biçimini ve gelişimini belirleyen de politikadır. Dışlayıcı ekonomik kurumlardan muzdarip toplumların çoğunda sorunun nedeni politik gücün dışlayıcı politik kurumlardaki yönetici elitin elinde toplanmış olmasıdır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki son olaylar da politikanın rolünün altını çizdi. ‘Arap Baharı’ sadece başladığı yer olan Tunus’u değil; Mısır’ı, Libya’yı, Yemen’i, Bahreyn’i ve Suriye’yi de etkiledi; bunlardan son ikisinde iktidar hala yerinde duruyor olsa da. Bu ülkelerdeki huzursuzluğun kökeni ekonomik ve sosyal ama bunlar da politik faktörlerle şekilleniyor. Halkın çoğunluğu baskı altında ve kuşaklardır politik gücün dışlanıyor. Mısır’da Tahrir meydanındaki göstericiler bunu anladı ve bu nedenle mevcut rejimden sadaka ya da taviz değil, köklü politik değişiklik istiyorlar.

Bütün bunlar basit ama kritik bir sonuç doğurmakta: Eğer politikanızı düzgün tutmazsanız ekonomik olarak başarıya ulaşamazsınız. Ve işin zor yanı da buradadır, çünkü politikayı düzgün tutmanın formülü yoktur. Bu, örneğin Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin özellikle de Mısır ve Tunus’un önündeki zorluklara bakıldığında rahatça görülebilir. Mısır’da demokrasi mi yoksa aşırılık mı zafer kazanacak? Tahrir Meydanı’ndaki olaylar politikanın yönünü geri dönülmez biçimde değiştirdi mi, yoksa eskisine benzer bir ekonomik ve politik yapı farklı bir kılık altında devam mı edecek? Müslüman Kardeşler yönetiminde yeni bir otoriter rejiminin yolu mu açıldı? Bu sorular bölgenin ekonomik gidişatı açısından merkezi önem taşısa da kesin cevaplar vermek olanaksız. Bu ulusların ne kadar başarılı olacaklarını politikanın ayrıntıları ve tarihin tesadüfi rotası belirleyecek.